

უჩა ოქროპირიძე

ბათუმის შრს უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი, ისტორიის დოქტორი, პროფესორი

კიდევ ერთხელ „თურქი-მესხების“ პრობლემის შესახებ

ევროსაბჭოში შესვლისას 1999 წელს, საქართველომ, 1944 წელს გასახლებული, ე. წ. „თურქ-მესხებად“ მოხსენებული მოსახლეობის უკან დაბრუნების ვალდებულება იკისრა. აღებული ვალდებულების თანახმად, რეპატრიაციის პროცესი 2002 წელს უნდა დაწყებულიყო და 2011 წელს დამთავრებულიყო.

საქართველოში არსებული პრობლემებიდან გამომდინარე, 2005 წელს ევრო საბჭომ ახალი რეზოლუცია მიიღო, რომლითაც რეპატრიაცია 2013 წლამდე გადაიდო. 2007 წელს კი მიიღეს საქართველოს პარლამენტის კანონი „რეპატრიაციის შესახებ“, რომლის შესრულება, მასში ჩადებული ხელოვნური პრობლემების გამო, თითქმის შეუძლებელია. ამიტომაც, ქართულ სახელმწიფოებრივ სივრცეში ამ ე. წ. თურქი-მესხების საკითხი ერთ-ერთი ურთულესი პრობლემაა. ამასთან, საზოგადოების მნიშვნელოვანი ნაწილი, „თურქი-მესხების“ საქართველოში დაბრუნების საკითხს უნდობლად ეკიდება, რადგან მასში საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობისათვის კიდევ ერთ საფრთხეს ხედავს. განსაკუთრებით რადიკალურად არის განწყობილი მესხეთის თანამედროვე მკვიდრი მოსახლეობა.

აღნიშნული საკითხით ადრევე დავინტერესდები და ჯერ კიდევ 1991 წლის აგვისტოში ადიგენის რაიონში მოვანყვე ექსპედიცია მისი შესწავლის მიზნით. მაგრამ იმდროინდელ საბჭოთა კავშირში საკავშირო პრობლემების გააქტიურების გამო, იძულებული გავხდით საქმე მოულოდნელად შეგვეწყვიტა, თუმცა საერთო სურათის მომცემი მასალა, თითქმის ერთი-ერთზე ემთხვევა ერთმანეთს და მათგან გამომდინარე ერთიანი საბოლოო დასკვნა ასეთია: „თურქი მესხების“ საქართველოში დაბრუნება შეუძლებელია და თუ ისინი დაბრუნდებიან, ჩვენ უნდა დავტოვოთ ჩვენი სამშობლო!“ – ამბობენ მესხეთის მკვიდრნი.

ადიგენის რაიონის სოფელ უდეში მცხოვრები პეტრე ქიქოშვილი აღნიშნული კონტიგენტის შეფასებისას მეტად კრიტიკული და კატეგორიულია, აცხადებს რა, რომ „აჭარამ სარწმუნოება შეიცვალა და ენა შეინარჩუნა, რითაც აქ ქართული თავისთავადობა შენარჩუნებული იქნა. აქაურებმა კი დაკარგეს და დაივი-

წყეს როგორც ენა, ასევე უარყვეს სარწმუნოებაც და სრულიად გაათრდნენ. აჭარაში თუმცა 300 წელი იყვნენ თურქები, მაგრამ მათ ენა, ქართული შეინარჩუნეს და მათი გადაგვარება თურქებმა ვერ შეძლეს. გადაგვარებულები კი – ენას რომ დაკარგავს, გვარს რომ დაკარგავს და ყველაფერ ქართულს რომ დაკარგავს – ის თურქზე უარესია!“ და ამ შეფასებისაგან დიდად არ განსხვავდებოდა სხვა რესპონდენტთა შეფასებანი, პირიქით, ზოგიერთები ამაზე უფრო მძაფრიცაა. ამასთან ძალზე გვენიშნა ამავე სოფელელ არტემ გელაძის ნათქვამი, რომ „ადიგენის რაიონში რამდენი მეჩეთიც არის, ყველა მეჩეთი ეკლესიის საძირკველზეა აშენებული... თუ მათ ქართველობა უნდოდათ, ეს მეჩეთები 1937-1939 წლებშია ნაშენები... აქ ვერ იქართველეს, აქ, საქართველოში და ახლა შუა აზიაში ნამყოფები იქართველებენ?!.. ააშენა ღმერთმა როინ მეტრეველი, მხარი დაგვიჭირა... ნაირა გელაშვილი, მამულია, ბაქრაძე შუა აზიაში რომ დარბიან, ერთი აქ ჩამოსულიყვნენ და ჩვენთვის ეკითხათ, რას ვფიქრობთ...“

იგივე რესპონდენტი კატეგორიულად აცხადებს: „ესენი არიან ნამდვილი თათრები, არავითარი ქართველები; ადამიანი ეროვნებას რომ შეიცვლის, სახელს რომ შეიცვლის, ენას დაკარგავს თავის სამშობლოში, ის ყველაზე საშიშია!“... ამ აზრს კი სხვებიც იზიარებენ. ადგილობრივთა ვარაუდით, ჩამოსახლების შემთხვევაში, თურქი-მესხები მოინდომებენ მხარის თურქეთისათვის გადაცემას, რის გამოც მათ უკან დაბრუნებას დანაშაულად და შეუძლებლად თვლიან [ექსპედიციის მასალები, 1991].

პრობლემა მართლაც, საკმაოდ რთული და თითქმის მოუგვარებელი ჩანს, მაგრამ რა დააშავეს თუნდაც იმ მცირერიცხოვანმა ადამიანებმა, რომლებსაც ქართული სახელმწიფოს წინაშე არავითარი დანაშაული არ ჩაუდენიათ და, უსამართლოდ დასჯილნი, სამშობლოში დასაბრუნებლად იბრძვიან. ან კიდევ, დამნაშავედ შეიძლება ჩაითვალოს ადამიანები, რომლებსაც საუკუნეების განმავლობაში უწამლავდნენ ეროვნულ თვითშეგნებას და მათ მანქურთებად ჩამოყალიბებას ცდილობდნენ?! ამას კარგად დაფიქრება, ხოლო შექმნილი უმძიმესი მდგომარეობიდან ღირსეული გამოსავლის პოვნას უდიდესი შრომა, არანაკლები თავდადება და მოთმინებით მოღვაწეობა სჭირდება, (რაც მომავლის საქმეა...) და არა მოუშაადებელი, ნაჩქარევი, წინასწარ შეუსრულებლობისათვის განწირული გადანყვეტილებების მიღება.

რაც შეეხება მაშინდელ ქართულ პრესას, პირველ რიგში, უნდა აღვნიშნოთ მასში გამოხატული საქართველოს დემოგრაფიული საზოგადოების პოზიცია, რომელიც მორიგი, კომუნისტური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი, დემაგოგიითა და ილუ-

ზორული სიყალბით ცდილობს ფონს გასვლას და თან ცდას არ აკლებს მეცნიერული მიუდგომლობისა და „სიღრმისეული ანალიზის“ ფონი შექმნას, – შეცდომას უწოდებს რა იმას, რაც საქართველოში ბოლშევიკური რუსეთის (და საერთოდ, რუსეთის) მიზანმიმართული პოლიტიკა იყო საქართველოს დასანანევერებად და დასასუსტებლად – და რადაც აღნიშნული საზოგადოება წარმოგვიდგენს სამცხე-ჯავახეთის 220 სოფლის ერთი ხელის მოსმით დაცარიელებას მოსახლეობისაგან; უნდა ითქვას, რომ ეს იყო ქართველებისაგან ამ მოსახლეობის ხელოვნურად გაუცხოების მორიგი ეტაპი და რუსულმა სახელმწიფო მანქანამ იგი ლოგიკური შედეგით დაასრულა, რათა საჭირო მომენტისთვის ახალი, შეურიგებელი მტრები შეემზადებინა ქართული სახელმწიფოებრიობის მომავლისათვის, მისთვის ზურგში ხანჯლის ჩასაცემად. ამიტომაც ამ საზოგადოების მოწოდებაც, ახლა მაინც „ვიყოთ სამართლიანი და შეძლებისდაგვარად გამოვასწოროთ ის შეცდომა, რომელმაც დანაშაულამდე მიგვიყვანა“, [მესხთა ტრაგედია, 1989] ყალბია, რადგან ამ დანაშაულში ქართველ ხალხს წილი არ უდევს და მასზე და მის ყველა შედეგებზე პასუხისმგებელია თავისი მიზნების განხორციელებაში დაუნდობელი და ვერაგი რუსული იმპერიული მანქანა. ამიტომაც მიგვაჩნია, რომ საქართველოს დემოგრაფიული საზოგადოების პოზიცია სავსებით სამართლიანად გააკრიტიკა ცნობილმა ქართველმა მწერალმა და პუბლიცისტმა ომარ გოჩელაშვილმა წერილში „მართლაც, არ ეგების თვალის დახუჭვა“ [გოჩელაშვილი, 1989].

მაშინაც ასეთი ორგანიზაციებისა და საზოგადოებების საქმე „პარტიული ხაზის“ დაცვასა და მისი პოლიტიკის გამართლების იქით არ მიდიოდა და ვერც ნავიდოდა, მათთვის თავიდანვე განსაზღვრული როლის გამო. ამ როლიდან გამომდინარე, მათი უნიათობის გამართლების ცდას ვერაფერს მატებს საქართველოს დემოგრაფიული საზ-ბის თავმჯდომარის მოადგილის ი. ბეგიაშვილის ოპერატიულად მომზადებული საპასუხო წერილიც [ბეგიაშვილი, 1989], რომელშიც იგი „სამართლიანობის აღდგენის“ მიზნით „კომპეტენტურ ქართველ მეცნიერებსა და სპეციალისტებზე“ და „თვითმხილველ“ პარტიის ახალციხის რაიკომის პირველ მდივანზე მიუთითებს, თანაც მრავალმნიშვნელოვნად ირონიზირებს კიდევ. მაგრამ იგი თუ მართლაც სამართლიანად განსჯიდა ყველაფერს, მიხვდებოდა, რომ სწორედ ეს „კომპეტენტური მეცნიერები და სპეციალისტები“, „პარტიულ ნომენკლატურასთან“ ერთად, იყვნენ პირველხარისხოვანი დემაგოგ-გამყალბებლები და სისტემის მრუდე სარკის პირველი ავტორ-შემოქმედნი. სწორედ ისინი იყვნენ, რომ მხოლოდ პარტიის ოფიციალური პოზიციის „მეცნიერულ დასაბუთებასა“ და

მისი გასამართლებელი დებულებების შექმნას ემსახურებოდნენ და არა სიმართლეს, ისტორიული პროცესების სამართლიან, ისტორიულ ჭრილში წარმოჩენას.

ხოლო, რაც შეეხება სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1956 წლის 28 აპრილის ბრძანებულებით „გადასახლებულები განთავისუფლდნენ კომენდატურის მეთვალყურეობიდან და მიეცათ საბჭოთა მოქალაქის ყველა უფლება“... და „ისინი რეაბილიტირებულნი არიან“, რასაც დიდ მონაპოვრად აცხადებს იგივე ავტორი [იქვე], – ჩვენი აზრით, სწორედ ეს იყო ამ „საბჭოთა მოქალაქის“ ყველაზე დიდი უბედურება, რომ როცა საჭიროდ დაინახავდა, მას ყოველგვარი სასამართლო პროცედურის გარეშე რეპრესირებულს გახდიდა საბჭოთა სახელმწიფო უსამართლო მანქანა, შემდეგ კი იმავე წესით, რეაბილიტაციას გამოუცხადებდა (ასე, რომ აქ ვერავინ გაიგებდა, სად იყო სიმართლე და სამართლიანობა). და თუ ავტორს მართლა სჯერა, რომ ისინი აღნიშნული ბრძანებულებით რეაბილიტირებულნი არიან და მიეცათ საბჭოთა მოქალაქის ყველა უფლება, მაშინ რატომ არ დააბრუნეს ისინი თავიანთ ადრინდელ საცხოვრისზე და გარკვეულ დრომდე, რატომ დატოვეს ისევ გადასახლებულის მდგომარეობაში?! მაშ, რას ნიშნავს რეაბილიტაცია და საბჭოთა მოქალაქის ყველა უფლების აღდგენა, ამ შემთხვევაში, თუ არა ი. ბეგიაშვილის მთელი მსჯელობის სიყალბის დამტკიცება?!..

ჩვენი აქ მოყვანილი დებულებების უშუალო დადასტურებაა თამარ საბინაშვილის სტატია – „სხვისი ჭირი“ [საბინაშვილი, 1989], რომელიც თავისი მამხილებელი ტონის გამო, ქართული კომუნისტური ნომენკლატურის პარტიულმა „ბოსებმა“, როგორც ჩანს, ძალიან სახიფათოდ მიიჩნიეს და გამოსაქვეყნებლად ნაკლებად პოპულარულ გაზეთში „სოფლის ცხოვრება“ გადაამისამართეს. ეს სტატია არის მამხინდელ საბჭოურ სივრცეში მეტად გავრცელებული ურთიერთ გაბიაბრუნების მხილების თვალსაჩინო ნიმუში, როდესაც ერთმა მხარემ თითქოსდა ბევრი რამ არ იცის და ცდილობს ამ „უვიცობის“ თავის სასარგებლოდ ექსპლოატაციას, საკუთარი მიზნის მისაღწევად გამოყენებას. მეორე მხარე ცდილობს მას ყველაფერი დაწვრილებით და გასაგებად აუხსნას, ბოლოს კი ირკვევა, რომ ამ თითქოსდა „არ მცოდნეს“, სინამდვილეში არაფრის ცოდნა არ სურს და საკავშირო ელიტის მოსკოველ წარმომადგენელთა მორიგი შეკვეთილი ვოიაჟი თბილისში, უდღეური ტყუილებისა და დემაგოგიის ნაზავით, სწორედ ხალხის „დასაბოლებლად“, გარკვეული კონტიგენტისათვის კი ინსტრუქციის მისაცემად მოწყობილი ფარსია, რომლის საბოლოო მიზანსაც საქართველოსათვის ე. წ. თურქი-მესხების „შემოსაღება“ წარმოადგენდა.

რაც შეეხება ი. საბინაშვილის ემოციურ შექაჩილს – „არ მინდა დავიჯერო, რომ ასეთია აზრი ხალხისა, რომლებიც ძალიან პროგრესულად აზროვნებს ... და რომელთაც ... სუნთქვაშერული ელოდა ყრილობა და ტელემეაყურებელიც“, მას ახლა მაინც უნდა ვუთხრათ, რომ – მაშინ შეიძლება მართლა, ადამიანურად რუსეთშიც შეაწუხა ვიღაც თბილისში მომხდარმა ამბებმა და ვერც საბჭური „განსაწმენდელის“ გავლა მოასწრეს მათ, ამიტომაც, ემოციებს აყვენენ; ახლა კი ისინი სპეციალურად დამუშავებულნი, სპეციალური დავალებით ჩამოვიდნენ თბილისში საგანგებო მისიის შესასრულებლად და თავიანთი პატრონების სასარგებლოდ ცივი გონებით და ანგარიშით უნდა ემოქმედათ. ამასთან უნდა ვიცოდეთ, რომ მათ „პროგრესული აზროვნება“ შეიძლება იქამდე გაჰყვეთ, სანამ ამას მათი სახელმწიფოს ინტერესები მოითხოვს; შემდეგ კი, როგორც ტოტალიტარული სისტემის „ხოლოპებს“, თავიანთი ბატონების სასარგებლოდ, თავის გავირეშმაკება და ყოველგვარი აბსურდისა და სისულელის მტკიცება ევალებოდათ, – ხოლო თუ ვინმემ გაბედავდა და ამხელდა, ისინი ყველაფერს ურცხვად საკითხის საფუძვლიანად არცოდნას დააბრალებდნენ; ეს იმ შემთხვევაში, სინდისის ნატამალი მათ მმართველ პულტთან, თუ კიდევ ვინმეს შერჩენოდა. თუ არა და...

ამირან ავალიანი თავის წერილში „ვისია მესხეთი?“ [ავალიანი, 1989] გაკვირვებას გამოთქვამს, რომ საქართველოში ჩამოსახლებული (ზუგდიდის რ-ნი სოფ. ნარაზენი) 15 მესხის კოლექტიურ წერილში გამოხატული მათი ანტიქართული პოზიციის სრული მხილების შემდეგ კამათი მაინც გაგრძელდაო ... აბა, რა ეგონა?! ასე ადვილად დანებდებოდა ვინმე და ხელს აიღებდა დავალების შესრულებაზე?! აქ ხომ თავისი თავისუფალი ნებითა და შეგნებით არავინ მოქმედებდა; ეს იყო ერთი პულტიდან მართული თოჯინების თეატრი. ამასთან, ორივე მხარის პოზიციაში ნათლად ჩანს, რომ კომუნისტური დემაგოგიით, ისევე არაფრის მთქმელი სილოგიზმებით ცდილობენ ფონს გასვლას და სრულიადაც ვერ შეუგნიათ მომენტის სრული სერიოზულობა, როგორც თავისი, ასევე თავიანთი თანამომძიებების მდგომარეობისაც... და კამათი გრძელდება... მაგრამ ეს უკვე ნაძალადევი, შეკვეთილი კამათია, რათა შემკვეთს საქართველოში მორიგი, უკვე საერთაშორისო მასშტაბის ახალი პროვოკაციების ასაგორებლად საჭირო ბაზა შეუქმნან... აქედან გამომდინარე კი, სრულებით ბუნებრივია ავტორის კითხვა, რომელშიც პასუხიც იგულისხმება: „დიახაც, გულმონყალება ... სანაქებო თვისებაა, მაგრამ გვაქვს რისკის უფლება, როცა საქმე სამშობლოს ბედს ეხება? ჩვენს მიმართ თუ იჩენს ვინმე ასეთ გულმონყალებას?“ და აქ უნდა დავ-

ეთანხმობთ აზრს, რომ „სამი საუკუნის განმავლობაში უცვლელი დარჩა ერთი – „ქართველთა კოლექტიური უპასუხისმგებლობა“ [ტუხაშვილი, 1989]. მაგრამ არ უნდა დაგვავიწყდეს ისიც, თუ როგორი რუდუნებითა და მონდომებით ზრდიდნენ ამ უპასუხისმგებლობას ქართველ ხალხში ასწლეულების მანძილზე მასზე მოძალადე აშკარა თუ ფარული მტრები! და სწორედ ამ ქართული კოლექტიური უპასუხისმგებლობის უშუალო შედეგია, რომ ყველა მხრიდან გვისვამენ კითხვებს: „ერთბაშად ‘აგიჯანყდათ’ შიდა ქართლი, ჯავახეთი, ყვარლის ლეკი მოსახლეობა, ‘თურქიმესხები’, ბერძენ-ურუმები, ოსები, აფხაზები, სამხედრო წრეები... კონფლიქტი გაქვთ ცენტრალურ ხელისუფლებასთან, მეზობელ რესპუბლიკებთან, მოითხოვთ ყველა მხარეზე დაკარგულ ტერიტორიებს, გსურთ დამოუკიდებლობა. ნუთუ ყველაფერში მართლები ხართ?“ – ამბობს ავტორი და იქვე ამ კითხვას სრულიად სამართლიანად პასუხობს: „ჰაი-ჰაი, მართლები ვართ, მხოლოდ ეგაა, ველარაფრით დაგვისაბუთებია ჩვენი სიმართლე საკავშირო და მსოფლიო საზოგადოებრიობის თვალში. ასე თანდათან ჩამოყალიბდა ანტიქართული სინდრომი... გასაქანი ეძლევა ყოველგვარ ანტიქართულ დემაგოგიას. შეიძლება ითქვას, რომ იგი აქტიურად მოქმედი ფაქტორი გახდა“ – დასძენს ავტორი და იქვე განაგრძობს – „მართლაც შეიქმნა მდგომარეობა, როდესაც ჩვენი ‘კაკალიც აღარ ჩხრიალებს’, ხოლო სხვებისა ბამბაც საშინელ ხმაურს გამოსცემს“ [იქვე]. აქ ბატონი ლოვარდ ტუხაშვილი დღეისათვის, ალბათ, აუცილებლად დაამატებდა, „რადგანაც ერთადერთი მართალი ამ სისტემაში, ჩვენი ‘უფროსი ძმა’, რუსი უნდა დარჩენილიყო“... ქართველ მეცნიერებს კი არ ჰქონდათ უფლება ადექვატური პასუხი გაეცათ ანტიქართულ შემოტევებსა და ქმედებებზე; პირიქით, ვალდებული იყვნენ, ხშირ შემთხვევაში ეს კომუნისტური პარტიის უმაღლესი ეშელონებიდან თუ საკავშირო მთავრობიდან წამოსული ანტიქართული ინიციატივები მოეწონებინათ და მისი „სიკეთე“ მეცნიერულად დაესაბუთებინათ, რაც კეთებოდა კიდევ. ამის ორ უტყუარ მაგალითს მოვიყვანთ, რომელთაც ჩვენს თვალწინ გაიარეს „აპრობაცია“. პირველია 1978 წლის აპრილის ამბები ქართული ენის სახელმწიფო სტატუსთან დაკავშირებით, როდესაც თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორ-მასწავლებელთა დიდი ნაწილი, ცენტრალური საკავშირო მთავრობისა და კომპარტიის ხაზის სამართლიანობას გვიმტკიცებდა და ჩვენ, სტუდენტებს „ისტორიული გარდაუვალობის წინააღმდეგ“ წასვლას გვაბრალებდნენ. და მეორეც, სულ ახლახან – როდესაც სომეხი ისტორიკოსების სრულიად უკანონო, საქართველოს მიმართ უსამართლო პრეტენ-

ზიებს ჩვენმა კოლეგამ, საქართველოს საისტორიო გეოგრაფიის ცნობილმა მკვლევარმა, ისტორიის დოქტორმა სიმონ გოგიტიძემ თავის რეცენზიაში სათანადო პასუხი გასცა, თბილისში ვერ ვიპოვეთ ერთი ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, რომელიც, მათი აზრითაც, ამ ღირსეულ პასუხს, უცხოეთში გამომავალ სამეცნიერო გამოცემაში ვიზას მისცემდა. ბოლოს კი ასეთი უცნაური პასუხით მოგვიშორეს თავიდან – „თქვენს გამო სომხებს ხომ არ მოვიმდურებთო...“ სომხები რომ სამშობლოს გვედავებოდნენ და მთელი ამიერკავკასია სომხეთად გამოაცხადეს, ეს მათთვის არაფერს ნიშნავდა... და, სამწუხაროდ, ისეთი გრძობა მაქვს, რომ „ქვათა ღალადი“ თანამედროვე საქართველოში არ დაინერებოდა! და თუ დაინერებოდა, მზის სინათლეს ვერ იხილავდა...

როცა ავტორი ზემოთ აღნიშნულ წერილში რუს „სამართლიანობისთვის მებრძოლ მეცნიერზე“ ვიაჩესლავ ივანოვზე საუბრობს, სხვა საკითხებთან ერთად მას უყენებს ბრალდებებს: „იგი უმაღლავს მსმენელს, რომ ე. წ. აფხაზური სკოლა, აფხაზური დაწესებულებანი ფაქტობრივად რუსულია. იგი მალავს იმასაც, რომ აფხაზური მოსახლეობის მნიშვნელოვანმა ნაწილმა არ იცის თავისი მშობლიური (როგორც ქართული, ისე აფხაზური. ეს მაშინდელი რეალობა იყო! – უ. ო.) ენა; რომ საოჯახო ურთიერთობაშიც იყენებს რუსულ ენას. ივანოვისეული ლოგიკის მიხედვით ქართულის ცოდნა აფხაზთა ასიმილაციას იწვევს, რუსული ენა კი ავითარებს ეროვნულ კულტურას“... ამიტომაც, ჩვენც უნდა დავეთანხმოთ მას, რომ ვიაჩესლავ ივანოვი დემაგოგი და პროვოკატორია. მაგრამ, ჩვენი აზრით, დემაგოგი და პროვოკატორია ყველა ის ქართველი მეცნიერიც, რომლებიც, რაღაც თითიდან გამონოვილი მიზეზებით, თავს არიდებენ ქართული ინტერესების მეცნიერულ საფუძველზე დაცვას!

აფასებს რა შუა აზიაში, კერძოდ ფერღანაში დატრიალებულ უბედურებას, ერთ-ერთი დაზარალებული ინტერვიუში ამბობს: „...მთელი ეს სისხლიანი პროვოკაცია მაფიოზური ძალების მიერაა ორგანიზებული და დაფინანსებული, მაგრამ ცოტამ თუ იცის ამ ხოცვა-ჟლეტის ნამდვილი მიზეზები“... მაგრამ დიდი ხანია დადგა დრო ითქვას, რომ ამ ე. წ. თურქი-მესხების საქართველოსა და ქართველთაგან გასაუცხოებლად და გარკვეულ მომენტში, მათზე სამკვდრო-სასიცოცხლოდ დასაპირისპირებლად მიზანმიმართული მუშაობა, განსაკუთრებით გაძლიერდა საბჭოთა პერიოდში. მათი შუა აზიაში გადასახლება და გარკვეულ დრომდე იქ ანტიქართული სულისკვეთებით დამუხტვაც, ამ მიზანს ემსახურებოდა. ხოლო საქართველოში აღმავალი ეროვნულ-განმათავი-

სუფლებელი მოძრაობის პერიოდში ფერღანაში მათი დარბევა და საქართველოში გადმორეკვის მცდელობაც, ამ მოძრაობისათვის ზურგში მახვილის ჩასაცემად და ერის მთელი ენერჯის საშინაო პრობლემებზე გადართვის მიზნით იყო განხორციელებული, რაც საქართველოსთვის მომაკვდინებელ საშიშროებას შეიცავდა. და არა იმიტომ, რომ „თურქი-მესხები“ იყვნენ თითქოს ასეთები, არამედ იმიტომ, რომ საბჭოთა იმპერიულ მანქანას ამ მიმართულებით სურდა მათი გამოყენება და მის ხელთ არსებულ ყველა რესურსს აამოქმედებდა საკუთარი მიზნის მისაღწევად. მათი დღევანდელი პრობლემებიც „ბოროტების იმპერიის“ აგრესიული მემკვიდრის არსებობითა და მისი არც თუ გონივრული სამომავლო მიზნებითაა განპირობებული; ჩვენ კი, ამდენი ხნის განმავლობაში მათ მიერ მიზანმიმართული ღვარძლის თესვისა და ჩვენს შორის ბოროტგანზრახული დგომის გამო, ერთმანეთის ცნობა და ერთად თანაცხოვრება ვეღარ მოგვიხერხებია.

იმავე ინტერვიუს გაგრძელებაში ნათქვამია, რომ მომხდარში „არცთუ მცირე ბრალი მიუძღვის ხელისუფლების ადგილობრივ ორგანოებს, რომლებსაც ჩვენ არაერთხელ მივანიშნეთ მოსალოდნელ ტრაგედიაზე, მაგრამ ისინი ჩვენს გაფრთხილებასა და თხოვნას ზერელედ მოეკიდნენო“, რაც მხოლოდ ამტკიცებს ზემოთ გამოთქმულ ჩვენს მოსაზრებას, ამ საქმეში მთელი საბჭოთა სისტემის თანამონაწილეობა-თანამშრომლობის შესახებ. აღნიშნულმა ადგილობრივმა ორგანოებმა ზუსტად შეასრულეს მოსკოვის ხელისუფლების უმაღლესი ემელონებიდან მომდინარე დავალება და მითითებანი. ამის კიდევ ერთი დადასტურებაა მათი ერთ-ერთი „ლიდერის“, საკუთარი ხალხის ბედით ურცხვად მოვაჭრე პროვოკატორ ი. სარვაროვის, პროვოკაციული განცხადებანი, რომ თითქოს საქართველოში „ჩვენი მოსმენა არ უნდათ, გაიძახიან“ სამშობლოში დაბრუნებისათვის საჭიროა „გახდე ქართველი“, უარი თქვა შენს ენაზე, რელიგიაზე და ბოლოს და ბოლოს გვარზეც... ასი წლის წინათ მესხები ქართველები იყვნენ და შემდეგ გათურქდნენო“... შემდეგ კი სვამს ასევე პროვოკაციული შინაარსით გაზავებულ კითხვას: „ნუთუ ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორებს არ ესმით, ...რომ მას შემდეგ ადამიანებს ჩამოუყალიბდათ გარკვეული ეროვნული შეგნება და ახლა ამ შეგნების შესაცვლელად მათი იძულება შოვინიზმი არ არის?!“ [გადმობეჭდილია გაზ. „ლიტერატურნაია როსია“-დან; ნახევარი საუკუნე... 1989].

ამ ინტერვიუს სათაურად „ნახევარი საუკუნე უსამშობლოდ“ ჰქვია და იგი გაზეთ „ლიტერატურნაია როსიას“ კორესპონდენტ ა. პისარევს ჩაუწერია. ჩვენ ვსვამთ კონტრშეკითხვას: მსგავსი შეგ-

ნებისა და ფსიქოლოგიის ადამიანმა, სამშობლოზე თუ შეიძლება ისაუბროს, რადგან მას ასეთი რამ, საერთოდ, გააჩნია?! და აქვე უნდა ვთქვათ, რომ სარვაროვის მსგავსთა ქმედებების გამოა, რაც ამ ტანჯულ ხალხს სჭირს. მისნაირთა ქმედებების გამო დასჯილი ქართული ორიენტაციის მესხთა მისდამი გამოტანილი მსჯავრიც სრულიად სამართლიანია და ეთანხმება ჩვენს აზრს, როდესაც ისინი აცხადებენ: „სარვაროვსა და მისნაირ გამყიდველებს საკავშირო ინფორმაციის საშუალებები ფართოდ უხსნიან კარს ქართველი ერის საზიანოდ. თვითონ ჩვენც, არაქართული ორიენტაციის მესხთა ჩამოსახლების მონინაალმდეგენი ვართ, და თუ ასეთებმა მაინც შემოაღნიეს, უკან უნდა მიბრძანდნენ“... [ღია წერილი... 1989]. მაგრამ ასე გაგრძელებაც აღარ შეიძლება...

ცნობილი მეცნიერისა და მწერლის აკაკი გელოვანის მიერ გამოთქმული მოსაზრებანი [გელოვანი, 1989] ერთი-ერთზე ემთხვევა 1991 წლის აგვისტოში ადიგენის რაიონში ექსპედიციის დროს ჩვენს მიერ ამ საკითხზე მოპოვებული ვიდეო მასალის შინაარსს, რომელთაგან ზოგიერთი, მათი გამაღიზიანებელი სისასტიკისა და ვულგარულობის გამო, რესპოდენტებმა აღარ ჩაგვანერინეს. ყოველი მხრიდან დაუნდობლობისა და სასტიკი ღალატის აჩრდილთა შემოსევა ისახებოდა რესპოდენტთა მოგონებებსა და საუბრებში: და ყველაფერი ეს თვალწინ მიცოცხლებს გრიგოლ გვარამაძის წერილში გულისტკივილით დახატულ სურათს, რომ ეს „თურქი-მესხები“, იგივე „ხუჟანი“ უფრო საშიში, ვერაგი და სასტიკი მტერი იყო ჩვენი ხალხისა, ვიდრე ოსმალეთიდან შემოჭრილი თურქი დამპყრობლები. „ხუჟანები“ უფრო ვერაგულად იბრძოდნენ ქართველთა და ყველა ქრისტიანთა წინააღმდეგ“... [გვარამაძე, 1989].

ასეთი სურათის აღმქმელს, გარდა იმისა რალა დამრჩენია ვიფიქრო – რამ უნდა აქციოს ადამიანი ისეთ არსებად, რომ საკუთარ სამშობლოდ მიჩნეულ ქვეყანაში ასე, გემ აღებული ნადირივით დადიოდე და ყოვლის წამლექავმა სიძულვილმა ისიც დაგავინწყოს, საერთოდ ვინა ხარ?! მაგრამ ეს ამ ხალხის საუკუნოვანი მონობის და ორი იმპერიული სახელმწიფოს, ჩვენი ერთმანეთზე მგეშავი პოლიტიკის შედეგია, რომლის ამ შედეგების აღმოფხვრა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არანაკლებ დროსა და მოთმინებით მუშაობას მოითხოვს, ვიდრე მისმა დამწერგავებმა ამ უკიდევანო სიძულვილის ჩათესვა-გალვივებაზე დახარჯეს... თუმცა დღევანდლამდე, მტრის მიერ დიდი ოსტატობით ჩანერგილი სიძულვილის ნაყოფი ერთმანეთთან მიახლოების საშუალებასაც არ აძლევს ქართველთა ორად გახლეჩილ ცნობიერებას; მაგრამ თუ ამ ჩვენი საერთო ჭირის გადალახვა გვსურს, უნდა შევძლოთ

ორივე მხარისათვის მწარე და მეტად სამწუნხარო სიმართლის მოსმენა, რის გარეშეც შეუძლებელია ვითარების მართებული ანალიზი და სათანადო დასკვნების გამოტანა, რათა დაისახოს დღეს არსებულ რეალობის გათვალისწინებით მდგომარეობის გამოსწორების სამომავლო პერსპექტივა.

ვფიქრობთ, რადგან აფხაზეთის გარშემო შექმნილმა თანამედროვე პრობლემებმა თითქმის ყველა ჩვენთაგანის თვალწინ ჩაიარა და ჩვენს ცნობიერებაში გავლილი ჯერ კიდევ ცოცხალი ფაქტია, აფხაზეთით დავინყებ და „თურქი-მესხების საკითხისთვისაც“ (და სხვებისთვისაც- უ. ო.) ბევრი რამ საცნაური გახდება.

პირდაპირ უნდა ვთქვათ, და ეს ფაქტია, აფხაზეთში ჩვენ, ქართველებს ყველაზე მეტად გვმტრობენ „გააფხაზებული ქართველები“ (რომელთაც ისევე, როგორც „თურქი-მესხების“ დიდ ნაწილს, „გაქართველება“ ვერ წარმოუდგენია, და თუ რატომ, ამას ქვემოთ მოგახსენებთ...), რომლებიც აფხაზეთში გარკვეული პრივილეგიებისა და თანამდებობების მისაღებად „აფხაზებად“ ჩაენერნენ; ამიტომაც „აფსუებისთვის“ ყოველთვის უნდა ემტკიცებინათ, რომ ისინი მათზე ნაკლები „აფხაზები“ არ იყვნენ, და კიდევ – ამიტომაც მათ მიერ ჩადენილი ქმედებანი, ხშირ შემთხვევაში, მათ უკან, მშობლიურ წიაღში დაბრუნების ყოველგვარ შანსს უსპობდა, რადგან მათი ამ გზით წამყვანი ძალის მიერ ყველაფერი თავიდანვე ასე იყო ჩაფიქრებული. სწორედ ამ ძალის მიზანმიმართული პოლიტიკის შედეგად ისინი სინამდვილეში კი არ „გააფხაზდნენ“, არამედ „გარუსდნენ“ და ამ გზაზე აფსუათა ნაწილიც გაიყოლიეს.

მაგრამ ამ ანგარიშთან, მზაკვრულ თამაშში ჩაყოლამ უცებ დაკარგა თავისი ხიბლი საბჭოთა კავშირის დაშლისა და ქართული ეროვნული სახელმწიფოს აღდგენის პერსპექტივის გაჩენისთანავე. რადგანაც ისინი ამ მოძრაობის დაწყებისთანავე მიხვდნენ, რომ საკუთარი ამბიციების განხორციელება, მათ შეეგნებაში, საკუთარი ეროვნული მეობის „ლალატის“ გარეშეც შეიძლებოდა; მაგრამ, მათივე აზრით, მათ მიერ ჩადენილი საქმეების გამო, უკან მოსაბრუნებელი გზა მოჭრილი ჰქონდათ, თანაც მათი ანგარეზით ჩადენილი ქმედებების მხილებისაც სასტიკად ეშინოდათ და ეშინიათ დღესაც. ამიტომაც, მათი პატრონის შთაგონებით, მათ მომავალი, მათივე აზრით, მხოლოდ რუსეთის მიერ კონტროლირებად აფხაზურ „ანკლავში“ ჰქონდათ და საკუთარი „პრესტიჟული არსებობის“ შესანარჩუნებლად ერთადერთი გზა, აფხაზეთში რუსული ინტერესების დაცვა და განმტკიცება იყო. მაგრამ ამ საკითხში ისინი ისე შორს არიან წასულნი, რომ საქმის ბოლომდე მისაყვანად მათი მომდევნო ნაბიჯი საბოლოო გარუსებაზე შეფა-

რული თანხმობით დასრულდება; (რაც უკვე მომხდარი, მაგრამ ჯერ კიდევ დაუსრულებელი ფაქტია). მაგრამ ნამდვილ ეროვნულ სახელმწიფოზე მეოცნებე ნამდვილი აფსუების ეშინიათ, რადგან ამ ნაბიჯს ისინი ღალატში ჩაუთვლიან, თუმცა ეს ბრალდება ამ „დღევანდელ ლამურებს“ საბოლოოდ მანაც არ ასცდებათ. იციან რა ესეც, ამიტომაც, თავიანთ ერთადერთ ხსნას მათი „სულის მყიდველ“ რუსეთში ხედავენ. მაგრამ, მათდა სამწუხაროდ, მათ არ იციან, თუ რა დასჭირდება რუსეთს მომავალში, – ან საბოლოო გადაშენების პერსპექტივას ხომ არ აჯობებდა, რომ აფსუებთან ერთად თავიანთ თანამოძმე ქართველებთან ურთიერთობის მოგვარებაზე ეზრუნათ? მითუმეტეს ჩვენ კარგად გვესმის მათი როგორც ადრინდელი, ისე დღევანდელი პრობლემები და არც არაფერში ვადანაშაულებთ; ზემოთ მოყვანილი მკვეთრი გამოთქმები და ცნებები კი იმისთვის მოვიხმეთ, რომ მათი ახლანდელი მდგომარეობა მათთვისვე ნათლად დაგვეჩვენებინა. ამასთან, შევახსენებთ ისტორიულ წარსულს, რომ დღევანდელი ე. წ. „მესამე რომის“ წინამორბედმა ბიზანტიის იმპერიამ, როცა მას გაუჭირდა და დასჭირდა, როგორ მიუგდო მის მიერ მიტაცებული ქართული მიწები საქართველოს მეფე ბაგრატ IV-ს... რა ვიცი, რა ხდება?! ჩვენთან კი, ნორმალურ პირობებში, მათ არავითარი პრობლემა არც არასდროს ჰქონდათ და არც არასდროს ექნებათ. ამიტომაც შევამზადოთ ნიადაგი ურთიერთ მოსალაპარაკებლად და კონსესუსის ნიადაგზე რომ არ გადაიჭრას, ჩვენი ღრმა რწმენით, ისეთი პრობლემა ჩვენს შორის არ არსებობს.

რაც შეეხება ყოველივე ამასთან „თურქი მესხების“ საკითხის კავშირს, ისინი ამ მიმართულებით კიდევ უფრო შორს არიან წასულნი და მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი უკვე იმ დონეზეა გათურქებულ-გათათრებულნი, რომ ამის დაფარვას არც ცდილობენ და კიდევაც ამკარად გამოდიოდნენ და გამოდიან საქართველოს სახელმწიფოებრიობის წინააღმდეგ, როგორც თურქეთისა თუ რუსეთის ინტერესების აგენტები. ასეთ ვითარებაში, როგორ უნდა მოიქცეს ქართული სახელმწიფო საკუთარი სახელმწიფოებრივი ინტერესებიდან გამომდინარე? მან, უპირველეს ყოვლისა, უნდა დაიცვას საკუთარი ქვეყნის სახელმწიფოებრივი ინტერესები! ეს მსოფლიო პოლიტიკის აქსიომაა.

მოდით, სალად შევხედოთ მომავალს, თავი გავანებოთ ჩვენი ქვეყნებისა და ხალხის ინტერესების სხვათა საქმეების კეთებისათვის შეწირვას და ბოლოს და ბოლოს, დავინყოთ ჩვენი საერთო სამშობლოს ნამდვილ მომავალზე ზრუნვა. გავაანალიზოთ, ჩვენგან დამოუკიდებელი მიზეზების გამო, საერთო არაკეთილმოსურნეების მიერ ჩვენს შორის ხელოვნურად გაღვივებული სიძულვილისა და ფალსიფიცირებული ურთიერთობის შედეგად

ჩვენთვის თავსმოხვეული მძიმე მემკვიდრეობა და აღვადგინოთ იმ დროის ტრადიცია, როდესაც ერთმანეთი გვეიმედებოდა.

მესხთა ტრაგედია არ ახალია. იგი წარმოშობილია მათი თურქოსმალთა ბატონობის ქვეშ მოქცევის დროიდან და ახალი ფორმით გაგრძელდა მხარის რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში შესვლის შემდეგაც, როდესაც აქაური მოსახლეობის უდიდესი ნაწილი განდევნილი იქნა საკუთარი მიწა-წყლიდან, მათ მაგივრად კი ჩამოასახლეს სომხები თურქეთიდან. საბჭოთა პერიოდში უფრო მეტი მონდომებით გაისარჯნენ უზურპატორ-ინტერნაციონალისტები და იმის მაგივრად, რომ ქართული თვითშეგნებისა და ცნობიერების აღდგენაზე ეზრუნათ მათში, მათი სრული და საბოლოო გადაგვარების პროექტის განხორციელებას შეუდგნენ. მესხეთში გახსნეს თურქულ-აზერბაიჯანული სკოლები და ამავდროვნების „მასწავლებლებით“ გაავსეს რეგიონი, რამაც მათი საქართველოსა და ქართველებისაგან გაუცხოების პროცესი კიდევ უფრო გააძლიერა; ერთი მოდგმისა და ორი რელიგიური თემისაგან შემდგარ მოსახლეობაში საურთიერთობო ფონი კიდევ უფრო დაამძიმა და ხელოვნურად ვითარების გამწვავებისთვისაც, „ბოროტების იმპერია“ მის არსენალში არსებულ არცერთ იარაღს არ დაიშურებდა. ბოლოს კი მივიღეთ ის, რომ ამ ორი რელიგიური აღმსარებლობისა და საერთო წარმოშობის ქართული თემის მნიშვნელოვან ნაწილს ერთად ცხოვრება წარმოუდგენლად მიაჩნიათ. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების ქართველ წარმომადგენლებს, რომ ამ პრობლემის საქართველოს სახელმწიფოებრივი ინტერესების შესაბამისად გადაწყვეტა ნდომებოდათ, ადრევე დაიჭერდნენ თადარიგს და 1988 წელს მაინც, როდესაც მიღებული იქნა „მაჰმადიანი მესხების და ინგილოების უფლებების აღდგენისა და დაცვის ლიგის დეკლარაცია“, მიიღებდნენ სათანადო ზომებს, როგორც ამ დეკლარაციაშია აღნიშნული „ქართველი მაჰმადიანების ეროვნული თვითგამორკვევისათვის, მათი ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებისათვის“... (ლაპარაკია მაჰმადიან მესხებზე – უ. ო.) ხელს შეუწყობდნენ „სხვადასხვა სარწმუნოების ქართველთა შორის ურთიერთსიყვარულის, ურთიერთნდობისა და პატივისცემის გაღვივებას“... (მაჰმადიანი მესხების... 1988) მაგრამ, სწორედ, საქართველოში საბჭოთა მმართველობის ერთგული დამცველი და მისი პოლიტიკის გამტარებელი კომუნისტური ნომენკლატურა წარმოადგენდა იმ რგოლს, რომლის მეშვეობითაც ქართველი ხალხის ნების იგნორირებით, ამასთან მისი სახელით ხდებოდა ყველაზე ანტიქართულ უბინძურეს საქმეთა აღსრულება, რაც, ხშირ შემთხვევაში, სასტიკად წამლავდა ატმოსფეროს სხვადასხვა აღმსარებლობის

ქართველთა შორის. ასეთი პოლიტიკით ისინი ცდილობდნენ ეს ხალხი საერთო ქართული ეთნოფსიქოლოგიის დამანგრეველ ელემენტად ექციათ და საკუთარი ბოროტი მიზნების გამტარებელ მანქურთებად გამოეყენებინათ. ყოველივე ამის მენტალური შედეგები კი დღემდე წამლავს ქართულ საზოგადოებრივ და სახელმწიფოებრივ გარემოს.

თავს თუ არ მოვიტყუებთ, ორივე მხარემ კარგად ვიცით, რომ დღევანდელი ქართული სახელმწიფოს თითქმის ყველა პრობლემის არსებობის მიზეზი, ხანგრძლივ პერიოდში საქართველოს დამოუკიდებელი სახელმწიფოს არარსებობაში, თანამედროვე პირობებში კი ჩამოყალიბების გაზაზუ მდგარი დამოუკიდებელი ქვეყნისა და სახელმწიფო სტრუქტურების სისუსტეში უნდა ვეძიოთ. ამ სისუსტეს განაპირობებს ისიც, რომ საქართველოშიც სახელმწიფოებრივი მანქანის გაკონტროლებას ცდილობს ის ძალა, რომელიც ყალბი ილუზიებით „ასაზრდოებს“ მსოფლიოს და ეროვნული სახელმწიფოებისა და მისი ტრადიციული თვითმყოფადობის დაცვა მისთვის არაფერს წარმოადგენს; ასეთ ვითარებაში კი ჩვენი ქვეყანა განიარაღებულია და არ გააჩნია ერის ღირსების დამცავი რეალური მექანიზმები. ამიტომაც, იგი კვლავ განაგრძობს არსებობას საკუთარი სუვერენობის, სხვა სახელმწიფოთა და მსოფლიოს თანამედროვე წესრიგის მესვეურთა მიერ, მიმძლავრების ფონზე, სადაც მასზე და მის ნებაზე, სამწუხაროდ, თითქმის აღარაფერია დამოკიდებული.

ამ მდგომარეებიდან, ჩვენი აზრით, ერთადერთი გამოსავალია, საქართველოს სახელმწიფომ გააერთიანოს მის ხელთ არსებული ყველა რესურსი, პირველ რიგში, მოამზადოს მომავალი თაობა და ქვეყანაც, აღნიშნული გამოწვევებისათვის საჭირო პასუხის გასაცემად (დავით აღმაშენებლისა და თამარის ეპოქა, გრიგოლ ხანძთელისა და მისი მოწაფეების, აგრეთვე საზღვარგარეთ მაშინ მოქმედ ქართული საგანმანათლებლო ცენტრების მიერ აღზრდილ სულიერებაზე აღმოცენდა) და ჩვენ ამ დაუნდობელ შერკინებაშიც ერთად მოგვიწევს ბრძოლა საკუთარი მეობისა და კავკასიური იდეის გადასარჩენად. სასწრაფოდ უნდა გავაცნობიეროთ, რომ ჩვენ ამ მისიის შესასრულებლად ერთმანეთი ძალიან გვჭირდება! სწორედ ამაზეა დამოკიდებული ჩვენი ხალხის მომავალი, თუ კი გვსურს, რომ ის საერთოდ გვქონდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

1. ექსპედიციის მასალები... 1991: 1991 წლის 19-20 აგვისტოს საქართველოს ეროვნული მოძრაობის ისტორიის მუზეუმის მიერ ადიგენის რაიონში ჩატარებული ექსპედიციის მასალები – ვიდეო გადაღება (ინტერვიუები 3 საათი)
2. მესხთა ტრაგედია, 1989: მესხთა ტრაგედია, გაზ., „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 04.07.1989
3. გოჩელაშვილი, 1989: გოჩელაშვილი ო., მართლაც არ ეგების თვალის დახუჭვა, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 17.07.1989
4. ბეგიაშვილი, 1989: ბეგიაშვილი ი., მესხთა ტრაგედიის გამო, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“ 27.07.1989
5. საბინაშვილი, 1989: საბინაშვილი თ., სხვისი ჭირი, გაზ. „სოფლის ცხოვრება“, 21.07.1989
6. ავალიანი, 1989: ავალიანი ამ., ვისია მესხეთი, გაზ. „თბილისი“, 08.07.1989
7. ტუხაშვილი, 1989: ტუხაშვილი ლ., „სინდრომი“, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 27.07.1989
8. ნახევარი საუკუნე..., 1989: ნახევარი საუკუნე უსამშობლოდ, ინტერვიუ, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 08.08.1989
9. თუნგია, 1989: თუნგია მ., შეხვედრა სამშობლოსთან, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 08.08.1989
10. აბაიშვილი, 1989: აბაიშვილი პ., დახმარება ჩვენი ზნეობრივი ვალია, გაზ. „თბილისი“, 07.08.1989
11. გელოვანი, 1989: გელოვანი აკ., თურქობაზე ორი აზრი?!, გაზ. „თბილისი“, 27.11.1989
12. ბაშარული, 1989: ბაშარული ზ., მესხეთმა უწყის, რას ნიშნავს „თურქობა“, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 01.08.1989
13. ღია წერილი..., 1989: ღია წერილი ზურაბ ბაშარულს, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 14.10.1989
14. გვარამაძე, 1989: გვარამაძე გრ., იმას რა დამავინწყებს, გაზ. „სოფლის ცხოვრება“, 09.12.1989
15. ვადაჭკორია, 1989: ვადაჭკორია ბ., დაუმთავრებელი საუბარი, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 08.08.1989
16. მაჰმადიანი მესხების..., 1988: მაჰმადიანი მესხების და ინგილოების უფლებების აღდგენის და დაცვის ლიგის დეკლარაცია, გაზ. „სამშობლო“, №17, აგვისტო, 1988

Ucha Okropiridze

Once again on the problem of “Turk Meskhs”

Summary

Joining the Council of Europe in 1999, Georgia assumed the obligation to return the population called “Turk Meskhs”, expelled in 1944. According to the commitment, the repatriation process was to start in 2002 and end in 2011.

Due to problems in Georgia, in 2005 the Council of Europe adopted a new resolution that postponed repatriation until 2013. In 2007, the Parliament of Georgia adopted the law “On repatriation”, the implementation of which is practically impossible due to the artificial problems inherent in it. That is why the Turk Meskhs issue is one of the most difficult problems in the Georgian state space. At the same time, a significant part of society does not trust the issue of the return of the Turk Meskhs to Georgia, since they see it as yet another threat to the territorial integrity of Georgia. The modern population of Meskheta is especially against of the repatriation of the “Turk Meskhs”.